

FIGYELŐ

Bálint Sándor (1904—1980). Május 10-én, Budapesten, közlekedési baleset következtében elhunyt Bálint Sándor, a „legszegeidibb szegedi”, Szeged népének és múltjának legjobb ismerője, a József Attila Tudományegyetem nyugalmazott professzora. Egyik tanítványa, Katona Imre írta róla nemrég, hogy „alig volt magánélete, szinte felolvadt nagy szerelme, a Város szolgálatában”. S ez így igaz. A „szakma” ugyan elsősorban az etnográfust, a szakrális néprajz európai hírű kutatóját tisztelte benne, de munkássága nem szorítható e mégoly tág keretek közé sem. Életművében néprajz, népzene, irodalomtörténet, vallás- és művészettörténet, könyvtörténet stb. szinte szétválaszthatatlan összefonódott. S e széles körű, mély érdeklődésnek magja nála mindig a Város volt. Törekvéseit, ha egy nevezőre akarjuk hozni, megnevezésként leginkább a művelődéstörténet kínálkozik. Ismereteinek köre s mélysége e területen óriási volt. Fő művei: a *Szegedi nemzet* három kötete, a *Szegedi Szótár* — de általában egész életműve megkerülhetetlen. A könyvtörténet is, mely e sorokkal tiszteleg emléke előtt, fontos tanulmányokat köszönhet neki (főleg a szegedi ferencesek könyvtáráról szóló írásai fontosak). Igazi jelentőségét mégis a paraszti élet — s a paraszti tudat kutatása, megrögzítése adja. 1904. augusztus 1-én maga is szegény, paraszti családban született Alsóvároson, s ezt az indíttatást soha nem feledte. Személyes kötelességének érezte, hogy az osztálynak, melynek fia volt, életét a tudomány eszközeivel megrögzítse, megismerhetővé tegye. Igazában ez vezette a szakrális néprajzhoz is, vagy — ahogy ő maga, hitelesebben mondta — a népi hitvilág kutatásához. Örök kár, hogy sok terve között az e tárgyú összefoglalása nem készülhetett már el.

Halála alig fölmérhető veszteség. Egyik íróbarátjáról, Radnóti Miklósról mondta egyszer jellemzésként, hogy *tiszta ember volt*. Úgy tűnik, Bálint Sándor ezzel önmagát is jellemezte, s mi sem mondhatunk most mást.

L. A.

Nemzeti Játékszíni Tudósítás.* A Magyar Színházi Intézet Színháztörténeti Könyvtár című sorozatában faksimile-kiadásban jelentette meg gróf Csáky Tivadar sokáig elveszettnek vélt színházi hetilapját a *Nemzeti Játékszíni Tudósítást*, amelynek 16 száma 1830. december 11-től 1831 márciusáig jelent meg Kassán. Az újság hiánytalan sorozatának felbukkanása és közzététele nemcsak a magyar színháztörténészek nyugtalanító hiányérzetét szüntette meg, hanem egyúttal értékes adatokat szolgáltat az akkor Berzevics Vince vezetése alatt működő „Nemzeti Dall és Színjátszó Társaság” (voltaképpen az első magyar opera-együttes) működéséről, valamint az egykorú magyar színházi kritika helyzetéről is.

* Bp. 1979. Magyar Színházi Intézet, 154. l.

A hasonmás kiadáshoz Enyedi Sándor írt kísérő tanulmányt, jegyzeteket és a Függelékben közölte a lap fennállása alatt Kassán előadott darabok jegyzékét is.

A tanulmányban Enyedi mindenekelőtt az első magyar színházi lap születésének körülményeit vizsgálja, majd az újság programját és fogadtatását elemzi. Ezután tér rá a ma már unikum számba menő periodika kalandos utóéletére. A történetből kiderül, hogy Kölcsey és Bajza még látták az összes példányokat, sőt foglalkoztak is velük (nem éppen a legelismerőbb hangon), majd eltűnt az irodalomtörténészek szeme elől és a feledésbe merült. Mintegy félszázad múlva Váli Béla újra rátalál, s egyik számának címlapját 1890-ben a *Magyar Szalonban* és a *Nemzetben* le is közli. Ezután ismét nyoma vész, s oly mértékben merül el az ismeretlenségbe, hogy a sajtótörténetek még a címét sem említik meg.

Újabb fél évszázad múlva 1942-ben Szinnyey Merse Jenő, akkori kultuszminiszter, Berzeviczy Vince egyenes leszármazottja, névtelenül tanulmányt tesz közzé az *Új Magyar Museumban* *Báró Berzeviczy Vince és a magyar színháztudás* címmel, s ebben a lap lelőhelyét a Berzeviczy-család levéltárában jelöli meg. A háború és az azt követő évek azonban nem tették lehetővé az alapos levéltári kutatást, így hát az újság újból az ismeretlenség ködébe vészett. Most került elő végleg és vált publikációja lehetővé.

Tanulmánya utolsó részében Enyedi megkísérli a lap jelentőségének és a benne olvasható színikritikáknak az értékelését is. Az a benyomásunk, hogy túlértékeli a lap kritikai jelentőségét, amely voltaképpen mégiscsak azért jelent meg, mert Déryné — aki a kassai társulat vezető énekesnője volt — gyengéd szálak fűzték Csáky Tivadarhoz. Egyébként a tanulmány alapos és részletező, s úgyszólván mindent elmond, ami erről az érdekes újságritkaságról elmondható. Sajnálatos módon azonban néhány tévedés is becsúszott a felsorolt adatok közé, amelyeknek helyesbítését szükségesnek tartjuk. Nem említi Enyedi az 1791-ben Nagyszébenben kiadott *Krüischer Beobachter zur Erweiterung dramatischer Kenntnisse* c. lapot mint ahogy azt a körülményt sem, hogy mindkettőnek csak pusztán címét ismerjük. A harmadik német színházi újság, a pozsonyi *Allgemeine Deutsche Theaterzeitung* nem 1778—79-ben, hanem 1798—99-ben jelent meg, s arról nevezetes, hogy az egész monarchia területén működő színházakat figyelemmel kísérte. Az Enyedi által harmadiknak említett soproni *Theater Journal vom Jahre 1810* pedig nem volt újság, hanem ún. színházi zsebkönyv (*Theateralmanach*, *Theatertaschenbuch*, *Theaterkalender*), amelyeket igen gyakran *Theater Journal* címen adtak ki évenként az egyes színtársulatok sűgői (Bibliográfiájukat Hankiss Elemér és Berczeli Károlyné állította össze.) Tévedés az is, hogy a színházat a városi tanács bérelte ki a magyar társulat részére, mivel a Tallherr által tervezett épület Kassa város tulajdona volt.

Eltúlozza Enyedi a rendező tevékenységét is ebben a korban. A kolozsvári társulat szabályzata semmit sem bizonyít. A szó („rendelő” formában) már a Kelemen-féle társulat egyik Kármán-fogalmazta szabályzatában is előfordul bizonyos munkaköri előírásokkal, de ennek ellenére a 19. század közepéig nemesak nálunk, hanem külföldön is, modern rendezői tevékenységről nem lehet beszélni. Az osztrákoknál talán Laubét, nálunk Molnár Györgyöt tekinthetjük az első rendezőknek, s munkakörüket részben a historizmus és a kezdődő naturalizmus tendenciái alakították ki. Végül a „Theatermeister” nem „dizletmestert”, hanem „színpadmestert” jelent, amely egészen más munkakört jelöl, s mind a mai napig megmaradt.

E kisebb tévedések azonban nem csökkentik lényegében a tanulmány értékét, amely a lap történetének és a hozzá kapcsolódó kassai színháztudás 4 hónapjának hiteles képét tárja fel.

A lengyel Széchényi Ferenc.* 1975-ben jelent meg az Ossolineum Kiadó nyomtatásában Józef Maksymilian Ossoliński (1748—1826) teljes levelezése. Köztudott tény, hogy ő a lengyel Nemzeti Könyvtár (Ossolineum) megalapítója, de magát az alapítót kevesen ismerik. Életéről nem sokat tudunk, mert mind ez ideig nem jelent meg róla részletes monográfia. Sorsa arra a társadalmi rétegre volt jellemző, amely az ország függetlenségének elvesztése után új eszményképeket, gondolkodásmódot keresett és megpróbált alkalmazkodni az új életkörülményekhez.

Ossoliński élete három részre osztható: a varsói, a galíciai és a bécsi időszakra. 1772-ben elvégezte Varsóban a jezsuita kollégiumot, ami nagy hatást gyakorolt rá, s felkeltette érdeklődését az irodalom és a tudomány iránt. A lengyel felvilágosodás képviselőivel szoros kapcsolatban volt mindvégig, annak ellenére, hogy élete végén Bécsben lakott. Lengyelország felosztása, birtokügyeinek rendezetlensége és Jabłonowska Teresával kötött házassága hozzájárult ahhoz, hogy szakított Varsóval. Ezek után Ossoliński a galíciai nemesség körébe került, az ő problémáival foglalkozott. Ezt leghatározottabban II. József urbáriumra ellen megfogalmazott írása tükrözi, valamint az a tény, hogy majdnem három évig harcolt — bár hiába — azért, hogy Galícia megkapja az ún. „Charta Leopoldina” alkotmányt.

Ossoliński a gazdag galíciai főnemesség azon képviselője, aki a Habsburg császárságon belül akarta megőrizni a nemzeti sajátosságokat, de mindenekelőtt a független Lengyelországban elvesztett kiváltságokat fájlalta.

Az 1790 utáni években Bécsbe költözött, de ez nem akadályozta meg abban, hogy fenntartsa galíciai kapcsolatait, továbbra is pártfogója maradt minden ottani tudományos tevékenységnek. Bécsi könyvtára az ott tanuló lengyel diákok menedéke volt, de azok a csehek, szlovákok és magyarok, akik menteni akarták nemzetük kultúráját szintén tőle kaptak segítséget, támogatást. Ossoliński életének bécsi szakasza még teljesebben bontakoztatta ki közéleti aktivitását. A gazdag földbirtokos, aki a saját rétegének érdekeit képviselte a bécsi udvarnál, haladóvá vált. Azt vallotta, hogy a tudománynak éppoly jelentős szerepe van a nemesség megteremtésében, mint a kardnak. Felvette a kapcsolatot Lindével, Bandkiével, Grabowskival, s így a polgári származású tudósok alkotó körébe került. Történész volt, aki úgy vélte, hogy a nemzet szabadságának elvesztése még nem jelenti a nemzet pusztulását is. Az anyanyelv és a nemzeti kultúra fejlődésében látta a nemzeti sajátosság megmaradásának fő tényezőjét.

Az Ossoliński-monográfia hiánya nyilvánvalóan azzal magyarázható, hogy nagyon kevés közvetlen forrást találtak a kutatók. Fiatalságáról csak annyit tudunk, amennyit műveinek előszavából, illetve magukból a művekből kiolvashatunk. A korabeli naplóírók közül csak Grabowski Ambrożynál találunk néhány Ossolińskira vonatkozó adatot, bíráló megjegyzései azonban nem mindig igazságosak. Az említett kiadványnak rendkívül nagy a jelentősége. Az általunk vizsgált forrásműnek növeli az értékét, hogy nagyon kevés benne az udvariassági levél, melyek gyakori előfordulása sokszor csökkenti a teljes levelezések kiadásának színvonalát. Ossoliński leveleinek java tudományos vagy könyvgyűjtői ügyeket érint. Levelezőinek túlnyomó többsége az akkori tudományos- és kulturális élet lengyel és külföldi képviselőiből tevődött ki. Közülük a magyar olvasók érdeklődését leginkább a magyar levélírók fogják felkeltetni.

Horányi, Kovacsics, Zichy és elsősorban Széchényi Ferenc. Széchényi Ferenc Ossolińskihez latin nyelven írt levele 1802-ben kelt, Sopronban. Széchényi ajándékkul küldi a könyvtárában meglévő könyvek háromkötetes jegyzékét. Azt írja, nemsokára meg-

* *Korespondencja Józefa Maksymiliana Ossolińskiego*. PAN Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk. Wydawnictwo PAN, 1975. 494 str.

jelenik nyomtatásban a kéziratok jegyzéke is, amelyet szintén el fog küldeni. Arra kéri Ossolińskit, hogy a második példányát küldje el a Varsói Tudományos Társulatnak.¹

Ossoliński 1803-ban Bécsben latinul válaszolt. Megköszöni a könyvek jegyzékét, saját tapasztalatából tudja, milyen nehéz összegyűjteni az irodalmi emlékeket annak a nemzetnek, amelynek kultúrája az évszázadok során nem fejlődött folyamatosan. Megígéri, hogy ha Budán jár, össze fogja gyűjteni a lengyel történelemre vonatkozó anyagot.² Még egy Széchényinek szóló levelet találhatunk, amely Bécsben íródott 1807-ben latinul. Ebben Ossoliński megköszöni a könyvtárjegyzék kiegészítését, s ígéretet tesz arra, hogy saját könyvtárának jegyzékét is hasonlóképpen elkészíti.³

A következő magyar, aki Ossolińskival levelezett: Horányi Elek (Alexius), piarista irodalomtörténész volt. 1804 márciusában Pesten frott latin nyelvű levelében Ossoliński jóindulatára és Pesten folytatott tudományos beszélgetésükre hivatkozva arra az ígéretére emlékezteti a grófot, hogy adalékokat gyűjt a piarista iskolák történetéhez.⁴ Horányi tudja azonban, hogy gróf sokkal fontosabb dolgokkal van elfoglalva, ezért csak arra kéri, hogy amikor Bécsben lesz, megszállhasson Ossoliński házában, s használhassa könyvtárát, ahol biztosan rátalál a szükséges anyagokra.⁵ Ossoliński 1804 áprilisában választól latinul Bécsből. Megörült Horányi levelének, s megígéri, mielőst hazatér Galiciából szívesen látja őt Bécsben.⁶

Ugyanebből az évből származik Zichy Károly Ossolińskihez írott francia nyelvű levele (Bécs, 1804). A császár engedélyével kéri Ossolińskit, írja meg, mi a véleménye Galicia szeszfogyasztási adóztatásáról.⁷

A gróf azt feleli, két dolgot kell megvizsgálni ez ügyvel kapcsolatban: 1. a Braun báró javasolta adóbeszedési tervet, 2. hogyan lehetne kétmillióس jövedelmet biztosítani az államnak a lakosság túlságos megterhelése nélkül. A válaszadáshoz bizonyos adatokra van szüksége, amelyek lehetővé tennék a föld- s népösszeírást.⁸

A kötetben található utolsó előtti magyar vonatkozású levél: Kovácsics György (jogtörténész 1743–1821) 1801-ben Budapesten írt latin nyelvű levele. Herberstein Zygmunt követségéről szóló háromkötetes, eredeti okmánygyűjteményt⁹ küld, amelyet Ossoliński májusig tarthat magánál. Herberstein egyéb kéziratai régebben a Nádasdy Könyvtár tulajdonában voltak, jelenleg Lékán Ágoston könyvtárában találhatók. Kovácsics azt is megígéri, hogy Ossoliński rendelkezésére boesát néhány érdekes könyvet, kéziratot. Májusban meglátogatja Széchényi grófot, aki el akarja adni gazdag gyűjteménye duplumait. Ezzel kapcsolatban Kovácsics Bécsbe jön, s személyesen beszámol a könyvvásárlásról.¹⁰

1817-ből származik Erdődy József (osztrák szolgálatban álló hivatalnok) Bécsből írott levele, melyben a császár örömet fejezi ki a nyilvános könyvtár megalapítása miatt, s értesíti, hogy a császár Szent István rend parancsnoki keresztjével tünteti ki Osso-

¹ Koresp. J. M. Ossol., 128 l., Széchényi azért azt kéri, mert a Tudományok Varsói Barátainak Társulatának tagja lett. Széchényi levelében „Irodalmi Társulatról” van szó.

² Koresp. J. M. Ossol., 129 l.

³ Koresp. J. M. Ossol., 177 l.

⁴ *Scriptores piarum scholarum*, 1–2 köt., Buda 1809.

⁵ Koresp. J. M. Ossol., 164 l.

⁶ Koresp. J. M. Ossol., 165 l.

⁷ Koresp. J. M. Ossol., 161 l.

⁸ Koresp. J. M. Ossol., 162 l.

⁹ *Rerum Moscovitarum commentarii Russiae et que nunc eius metropolis, Moscoviae, brevissima descriptio et de religione eorum*, Bécs, 1549. Ennek negyedik kötetében levő Herberstein-életrajzot még halála előtt kiadták, *Selbstbiographie* címen.

¹⁰ Koresp. J. M. Ossol., 117 l.

línskit. Erdődy gratulál neki, s megküldi az érdemrendtörvényt, melyre Ossoliánskinak fel kell majd esküdnie.¹¹

Az ismertetett leveleken kívül találkozunk még a többi levélben néhány magyar névvel, mint pl.: Apponyi Antal György, Nádasdy Ferenc, Nádasdy Tamás, Teleki József, Teleki László és Weszprémi István nevével is.

ELZBIETA SOBOLEWSKA

Periszkop. 1925—1926.* A *Periszkop* (alcíme szerint: „A havi szemle új típusa”) 1925 márciusától 1926 januárjáig jelent meg Aradon Szántó György (1893—1961) szerkesztésében. Ez idő alatt mindössze öt száma látott napvilágot s a 4. és 5. szám megjelenése között is majdnem fél év szünet volt. Terjedelme és folyamatos jelenléte okán tehát e lap nem tarthatna igényt figyelmünkre. A *Periszkop* azonban nemcsak a két világháború közötti romániai magyar sajtótörténet egyik izgalmas kezdeménye volt, hanem — orientációja révén — az egész magyar nyelvű folyóirat-kultúráé is. A *Periszkop* ugyanis a húszas évek első felének eddig föl nem mért sajtó-struktúrájában a peremre került, de azért teljesen ki nem iktatódott avantgarde-ot képviselte — jó színvonalon s akkortájt majdhogyanem egyedül. Ezt a *Periszkop* képviselte avantgarde-ot erős szociális érzékenység, újjító kedv s nem utolsósorban horizont tágító igyekezet jellemezte. Erőssége a lapnak a (részben fordított) versanyag volt: Blaise Cendrars, Jean Cocteau, Déry Tibor, Ivan Goll, Illyés Gyula s mások versei. Érdekes volt a lap cikk-anyaga is, mely egyértelműen az avantgarde eszmények jegyében fogant. Legjellemzőbbnek azonban kétségkívül a lap képzőművészeti anyaga tekinthető: Bortnyik Sándor, Kádár Béla, Kmetty János, Pablo Picasso, Perlott-Csaba Vilmos, Szántó György, Tihanyi Lajos képei, Archipenko, Brancusi, Ferenczy Béni, Moholy-Nagy László „szobrai”, s mindenkéltől a remek grafikák. (Nem véletlen, hogy a budapesti Mentor könyvkereskedés, mely minden modern irányú lelkes pártfogója volt, külön „Periszkop-kirakatban” mutatta be a lapot. Vö. *Fábrzy Zoltán válogatott levelezése*. Bratislava—Bp. 1978. 168.)

A *Periszkop* eddig alig hozzáférhető anyaga — antológia-jellegű válogatásban — most végre kötetben is hozzáférhetővé lett. A *Periszkop* antológiát Kovács János tanulmánya vezeti be s ezt, a lap műfajonkénti csoportosításban adott anyaga után, dokumentumok, Szántó György szerkesztői levelezése (töredékesen), jegyzetek s a *Periszkop* repertórium követi. Mindez együtt jó hozzávetőleges képet ad a lapról. Kovács bevezető tanulmánya nemcsak összefoglalja mindazt, amit a *Periszkop*ról eddig tudni lehetett, de számos új adatot is tartalmaz. Dolgozata jó alap a további kutatáshoz. Másféle válogatás az antológia összeállításában, s másféle szempontok a bevezetőhöz természetesen elképzelhetők lettek volna. Sőt, kivált a bevezetés esetében, szerencsésebb is lett volna a sajtótörténet újabb szempontjainak fokozottabb érvényesítése. Ha valahol, hát egy nemzeti-ségi folyóirat esetében föltétlenül indokolt lett volna a közönségtörténeti megközelítés is. Azt ugyanis, hogy kik fizették elő, ill. olvasták a lapot, s hányan, azt ez esetben különösen fontos volna tisztázni. Korszerű folyóirat-történetet egyébként is egyre kevésbé lehet írni az olvasóközönség figyelmen kívül hagyásával.

Bár nem érinti a könyv egészének értékét, külön probléma a *Periszkop* repertórium kérdése. Köztudott, a magyarországi bibliográfiai irodalomban hosszabb ideje vita folyik a folyóirat-repertóriumok szerkesztéséről. A vitatkozók két táborra szakadtak: A „tematikus” szerkesztés hívei élesen szembeállnak a „tükör”-repertórium híveivel.

¹¹ Koresp. J. M. Ossol., 248 l.

* Antológia. Összeállította, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta: Kovács János. Bukarest, 1979. Kriterion Könyvkiadó, 525 l.

Azaz: azokkal, akik egy-egy folyóirat anyagát nem mesterséges rendben, hanem számonkénti bontásban, valódi időrendben s az egy-egy lapszámon belüli rend megtartásával, tehát mintegy a lapot „lefényképezve” akarnak repertorizálni. Érvek mindkét álláspont mellett szólnak; ez esetben azonban nyilvánvaló: itt, egy antológia függelékeként igazán jól csak egy „tükör”-repertórium tájékoztathat. Kovács János sajnos műfajonkénti csoportosításban adja a repertórium anyagát, s ezzel lehetetlenné tette, hogy — a roppant ritka eredeti folyóirat nem-ismerői — világos képet alkossanak maguknak a lap egy-egy számáról, a szerkesztői koncepció alakulásáról.

Mindent összevetve: méltánytalan volna, ha a hibákra helyeznénk a hangsúlyt. Mind az antológia-műfaj, mind az összeállításban megmutatkozó konkrét munka hasznos, s elismerést érdemel. Nagy nyereség volna, ha e kiadványtípus nem maradna folytatás nélkül. Szívesen látnánk ilyen antológiát a romániai *Hitel*, a jugoszláviai *Kalangya*, a csehszlovákiai *Az Út*, de számos magyarországi folyóirat anyagából is.

LENGYEL ANDRÁS